

## Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Pansters, Krijn, *De kardinale deugden in de Lage Landen 1200-1500* (Dissertatie Nijmegen 2007, Middeleeuwse studies en bronnen 108; Hilversum: Verloren, 2007, 276 blz., ISBN 978 90 8704 001 7).

In zijn boek *De kardinale deugden in de Lage Landen* onderzoekt historicus en theoloog Krijn Pansters de doorwerking van de vier kardinale deugden verstandigheid (*prudentia*), rechtvaardigheid (*iustitia*), gematigheid (*temperantia*) en dapperheid (*fortitudo*) in de middeleeuwse literatuur in de Lage Landen. Vertrekpunt voor zijn betoog zijn, zoals de auteur duidelijk en scherp formuleert in zijn inleiding, drie belangrijke hypothesen: a) het belang van de kardinale deugden, die onderdeel zijn van een klassiek-heidense deugdenleer, voor de christelijke moraal; b) het feit dat de integratie van de vier kardinale deugden ‘wel grotendeels, maar nooit helemaal voltrokken is’; en c) de vaststelling in oudere literatuur dat de kardinale deugden vanwege ‘hun grote inhoudelijke belang op grote schaal overgeleverd zijn bij de mondelinge en schriftelijke verspreiding van de christelijke moraal in de laatmiddeleeuwse maatschappij’.

De auteur stelt zich ten doel om deze drie hypothesen te toetsen aan de hand van de bestudering van didactische, ethische en theologische traktaten in het Latijn en in het Middelnederlands geschreven in de Lage Landen tussen 1200 en 1500. Eerst richt hij zijn aandacht op teksten die tot de ‘didactisch-moraliserende literatuur’ behoren en die hoofdzakelijk door leken of lage geestelijken voor leden van de adel en de burgerij zijn geschreven (hoofdstuk 1: De kardinale deugden in de Middelnederlandse literatuur). In het tweede hoofdstuk (De Kardinale deugden in de didactisch-theologische literatuur) worden teksten bestudeerd die door de clerus geschreven zijn voor een voornamelijk lekenpubliek, met als doel ethische kennis met een catechetische of moraal-theologische inslag bij te brengen. De didactisch-theologische functie van deze teksten wordt in verband gebracht met de bepalingen van het Vierde Lateraanse Concilie (1215), die het ideaal en de noodzaak van degelijker en beter gestructureerd godsdienstonderwijs voor gelovigen (en voor priesters!) propageerden. In het derde hoofdstuk (De kardinale deugden in de context van het klooster) verschuift de aandacht van de leek als lezer naar een publiek van (mannelijke) kloosterbewoners. Het laatste hoofdstuk (De kardinale deugden in de geschriften van de Moderne devoten) onderzoekt de

toepassing van ‘het kwartet’ (zoals de vier deugden herhaaldelijk worden genoemd in de tekst) in geschriften van Moderne devoten. Na de conclusie treft de lezer nog twee excursen, over De zogenoemde ‘pastorale transformatie’ en over ‘*Profectus religiosorum* bij David van Augsburg’, en een drietal bijlagen (‘De belangrijkste catechetische rijtjes in enkele didactisch theologische werken’; ‘De kardinale deugden in geschriften voor vrouwengemeenschappen’; ‘Explicit van Mombaers “*Profectum uirtutum*”’) aan.

De vier hoofdstukken zijn opgebouwd volgens een strak schema, dat houvast biedt aan de lezer in de bespreking van de analyse van een betrekkelijk groot aantal Latijnse en Middelnederlandse teksten. Het aantal behandelde teksten is symptomatisch voor de relevantie van ‘het kwartet’ in het bestudeerde tekstuele milieu: terwijl in de bespreking van lekenethiek minstens tien teksten uitgebreid worden behandeld, wordt in hoofdstuk drie gekozen voor de analyse van één kloosterkroniek (*Kroniek van Bloemhof*) en twee auteurs (Jan van Ruusbroec en Dionysius de Kartuizer). In hoofdstuk vier wordt de nadruk gelegd op het *Profectus religiosorum* van David van Augsburg en op het *Rosetum exercitiorum spiritualium* van Jan Mombaer. Zoals Pansters al in de inleiding laat doorschemeren, is hij uiterst kritisch ten opzichte van de vaststelling in oudere literatuur van het inhoudelijke belang van de kardinale deugden voor de hele middeleeuwse didactische, ethische en moraaltheologische traditie. Hij stelt aan de hand van zijn analyse vast dat de kardinale deugden weliswaar aanwezig zijn in de overgrote meerderheid van ethische teksten bestemd voor onderwijs aan leken en kloosterlingen, maar dat hun behandeling en toepassing meer een product is van een ‘laatmiddeleeuwse recycle praktijk van theologische en literaire motieven’ dan van een bewuste en ‘enthousiaste’ receptie. De moderne devoten lijken bovendien het kwartet vrijwel volledig te negeren. Voor de ‘statische’ kardinale deugden is er geen plaats ingeruimd in het ‘dynamische voortgaan in deugden’ dat het spirituele leven van de devoten kenmerkt. In gezaghebbende teksten, zoals het *Profectus religiosorum* van David van Augsburg, heeft bijvoorbeeld de bespreking van de kardinale deugden een ‘sporadisch en summier karakter’.

Tekstuele analyse is het scharnier (de ‘cardo’) waar het onderzoek van Pansters om draait. Zijn onderzoek getuigt van een diepgaande kennis van Middelnederlandse en Latijnse teksten en van zijn vermogen literaire analyse te combineren met de ontwikkelingen in het laatmiddeleeuwse moraaltheologisch discours. Hij maakt echter de selectieprincipes van zijn

tekstencorpus niet duidelijk voor zijn lezer. In de inleiding (16) meldt hij dat ‘het onderzoek begint met een inventarisatie van alle bekende geschriften uit de laatmiddeleeuwse Lage Landen waarin men de vier deugden conceptualiseert’. Hoe de inventarisatie plaats heeft gevonden wordt niet expliciet vermeld noch wordt het voor de lezer duidelijk hoe groot het aantal van deze geschriften is in vergelijking met de beschikbare Middelnederlandse literatuur. Het ontbreken van een, zij het ruwe, schatting van dit aandeel maakt de kwantificering van de doorwerking van de kardinale deugden vrij moeilijk. Waaraan moet de lezer precies denken bij de constatering dat ‘*relatief weinig auteurs*(mijn cursivering, SC) oog hebben voor de kardinale deugden’? Bovendien is de keuze om ‘wereldlijke’ en ‘geestelijke’ literatuur strikt te scheiden begrijpelijk en wellicht noodzakelijk, maar zij creëert een kunstmatige scheiding die het beeld niet helder maakt maar vertroebelt. De werken van Dirc Potter en Albertanus van Brescia, twee van de aangehaalde auteurs waarin wél uitgebreid aandacht wordt geschonken aan het kwartet, zijn inderdaad voor leken geschreven maar werden in de vijftiende eeuw ook in gemeenschappen gelezen die onder invloed stonden van de Moderne Devotie. Het geïntendeerde publiek is immers niet altijd gelijk aan de daadwerkelijke gebruikers van de teksten. Door de summiere behandeling van de receptie van deugden in vrouwenkloosters (hoofdstuk 3.3), ingegeven door de conclusie dat ‘de doorwerking van kardinale deugden in vrouwenkloosters te verwaarlozen is’, geeft Pansters ongewild een ‘gender-draai’ aan zijn analyse zonder echter argumenten aan te voeren. Informatie over welke teksten de kloosterzusters lezen ontbreekt.

De kanttekeningen laten echter onverlet dat het boek van Pansters van grote competentie en wetenschappelijke ‘deugdzaamheid’ getuigt. Het is een kardinaal boek voor de bestudering van de christelijke moraal in de laatmiddeleeuwse Nederlanden.

Sabrina Corbellini, Rijksuniversiteit Groningen

## Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Pansters, Krijn (ed.), *Het geheim van de stilte. De besloten wereld van de Roermondse Karthuizers* (Zwolle: Waanders, Roermond: Stichting De Roermondse Kartuizers, 2009, 304 blz., ISBN 978 90 400 8488 1).

Naar aanleiding van de tentoonstelling *Het geheim van de stilte* die in het voorjaar van 2009 plaatsvond in het voormalige Roermondse kartuizerklooster verscheen in 2009 een gelijknamige bundel over de geschiedenis van de kartuizers in Roermond. Meedeinend op de hernieuwde belangstelling die in het spoor van de film *Die grosse Stille* (Philip Gröning – 2005) voor de kartuizerorde ontstond, geeft het boek een inkijk in de geschiedenis van de Roermondse kartuizers. In elf artikelen worden diverse aspecten van de historische ontwikkeling en uitstraling van de kartuizers onder de loep genomen. Tegelijkertijd wordt het lokale Roermondse verhaal geplaatst binnen een veel breder historisch en geografisch perspectief. Vijf bijdragen die diverse aspecten van de geschiedenis van de kartuizers in Roermond belichten vormen de kern van de bundel. Het is de verdienste van deze bundel dat er zowel aandacht was voor het algemene historische verhaal als voor meer gedetailleerde invalshoeken. De bijdragen over de bouwgeschiedenis, de bibliotheek en de handschriftencollectie van de kartuizers en de figuur van Dionysius de Kartuizer (1402/1403-1471) vormden bovendien een mooie inleiding op de tentoonstellingscatalogus die in hetzelfde boekdeel zit vervat.

De artikelen over de kartuizers van Roermond refereren alle aan de rode draad die door deze bundel heen loopt: het door stilte, afzondering en eenvoud gedomineerde leven van de kartuizers. Ook in de bijdragen die aspecten van de ruimere historische context behandelen, vormt dit centrale leidmotief een belangrijk aanknopingspunt. Dat gebeurt op een vanzelfsprekende – en soms helaas herhaalde – wijze in artikelen die de identiteit, de theologie en de algemene geschiedenis van de orde betreffen. Maar de auteurs van de bundel koppelden ‘het geheim van de stilte’ enigszins verrassend ook aan minder voor de hand liggende thema’s van de kartuizergeschiedenis. Het gaat onder meer om passages over het uitgebreide kunstbezit van vele kartuizerkloosters, maar ook de introductie van achttiende-eeuwse weelderige kunst- en bouwstijlen in bepaalde kloosters en de aanwezigheid van rijkelijk verluchte manuscripten. Op het eerste zicht in